

УДК 811.161.2'42

Васейко Ю.С.,

кандидат філологічних наук, доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

**РЕАЛІЇ ЕЛІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗМІСТОВІЙ СТРУКТУРІ
ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА:
СЕМАНТИЧНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Анотація

У статті вивчається культурологічне наповнення смислової організації художніх творів Олеся Гончара, подається семантичний аналіз елементів елітарної культури в літературній спадщині українського письменника, визначаються найбільш продуктивні групи реалій та алюзій, що беруть участь у формуванні вертикального контексту романів, повістей, новел митця, характеризуються способи їх введення у внутрішню структуру текстів, досліджується функціональне навантаження і роль у творенні імпліцитно виражених конотативних предметно-логічних й асоціативних змістових ланцюгів.

Ключові слова: елітарна культура, вертикальний контекст, прецедентний текст, реалія, алюзія.

Васейко Ю. С. Реалии элитарной культуры в смысловой структуре художественных произведений Олеся Гончара: семантический и функциональный анализ

Аннотация

В статье изучается культурологическое наполнение смысловой организации художественных произведений Олеся Гончара, представлен семантический анализ элементов элитарной культуры в литературной сокровищнице украинского писателя, определены наиболее продуктивные группы реалий и аллюзий, которые участвуют в формировании вертикального контекста романов, повестей, новел художника, схарактеризированы способы их введения во внутреннюю структуру текстов, исследована функциональная

нагрузка и роль в создании имплицитно выраженных конотативных предметно-логических, а также ассоциативных цепочек.

Ключевые слова: художественное произведение, вертикальный контекст, элитарная культура, реалии, аллюзии.

Iuliia Vaseiko. The elitist cultural elements in semantic structure of Oles Gonchar's artworks: the semantic and functional analysis

Summery

The cultural loading in the semantic structure of Oles Gonchar's artworks is determined in the article, the semantic analysis of the elitist cultural elements in the Ukrainian writer's literature is presented, the most productive groups of the words of national meanings and allusions, that take part in forming the vertical context of the artist's novels, short stories are described, the ways of its entering in internal text's structure and functional role in creating of connotative logical and association information are retraced.

Keywords: artwork, vertical context, elitist culture, the words of national meanings, allusions.

Постановка наукової проблеми та її значення. Є в українській літературі твори, котрі десятиліттями чи навіть століттями зберігають первинну тональність, незважаючи на зміни у системі цінностей, ідеології, економічно-політичному й культурному житті, залишаються актуальними своєю високою мораллю, внутрішньою глибиною, відображаючи реалії минулого, ваблять сучасного читача як змістовим, так і мовним багатством. Саме такі романи, повісті, новели, оповідання вийшли з-під пера видатного українського письменника Олеся Гончара. Хоча творчість митця вивчається літературознавцями й лінгвістами упродовж довгого періоду (М. Гуменний [3], М. Жулинський [4], А. Погрібний [5], І. Семенчук [6], Н. Сологуб [8]), проте окремі аспекти потребують більш глибоко висвітлення. Так, питанню культурологічного наповнення смислової структури творів майстра художнього слова не приділялася достатня увага, що і зумовлює *актуальність* нашої розвідки, *метою* котрої є проведення семантичного та функціонального

аналізу одиниць елітарної культури як елементів змістової організації літературної спадщини Олесь Гончара.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним з дзеркал, що відображає теоретичні, практичні, матеріальні, духовні надбання суспільства, тобто культуру, є художня література – своєрідний резервуар відомостей про предметні, моральні, релігійні цінності народів [1, 100]. Навіть коли час усуває з життя ті чи ті реалії, знання про них зафіксовані в народній пам'яті і літературі [1, 105 – 106].

Письменники, у художній формі відображаючи наболілі, цікаві, значимі події минулого, сьогодення та навіть майбутнього, вводять у зміст своїх творів різного типу культурологічну інформацію, а саме: елітарну, народну, традиційно-професійну [9, 16].

Елементи традиційно-професійної культури фіксуємо передусім у романах, повістях, оповіданнях, що відображають особливості життя певної групи людей, які об'єднані за своєю діяльністю, інтересами, уподобаннями. Лексично її відтворюють професіоналізми, історизми, жаргонізми, арготизми. Такі одиниці не належать до загальноновживаних і нерідко можуть викликати в реципієнта деякі труднощі у плані сприйняття, оскільки мають чітку спеціалізацію, обмежені переважно реаліями трудової діяльності, рідше особливостями світогляду. Навіть високоосвічена особа часто не знає їх значення. Тому для перцепції змістових ланцюгів, утворених за участі елементів традиційно-професійної культури, необхідна фахова освіта або коментарі.

Найвищий рівень національної маркованості має народна культура. Твір, який репрезентує її елементи, багатий на країнознавчий матеріал, численні реалії побуту, суспільного життя, державно-адміністративного устрою, світу природи, етнографічні, міфологічні, ономастичні, асоціативні одиниці. Хоча для вітчизняного сприймача здебільшого такі денотати є добре відомими, проте через певні об'єктивні (часова віддаленість, неактуальність функціонування) та суб'єктивні чинники (місце проживання, мовне оточення реципієнта і под.) не

вся інформація, котру вони генерують, доступна читачеві. Тому і у цьому випадку необхідними можуть стати довідкові джерела.

Письменники з багатим тезаурусом, ерудовані, високоосвічені особистості насичують змістову структуру своїх художніх творів прізвищами знаних письменників, живописців, архітекторів, скульпторів, співаків, композиторів, диригентів, танцюристів, критиків, акторів, режисерів, вчених, назвами відомих літературних, музичних творів, театральних вистав, фільмів, зразків мистецтва, наукових праць і т. ін. – тобто елементами елітарної або книжкової культури. При цьому митці керуються не бажанням похизуватися своїми енциклопедичними знаннями, а передусім внутрішньою потребою звернутися до культурознавчих реалій, що несуть вічні цінності, позитивно впливають на формування світогляду читача, розвивають його естетичні смаки.

Олесь Гончар як надзвичайно інтелігентна особистість, що, отримавши блискучу академічну освіту в Харківському державному університеті, постійно розширював свій тезаурус, духовно збагачувався, самовдосконалювався, розвивався. Здається, немає такої області, де б митець виявив себе дилетантом. Він знав життя у найрізноманітніших його проявах – робота в полі чи на фабриці, служба у війську, родинні стосунки – кохання, дружба, повага, вірність, зрада, щастя, біль – все цікавило письменника. А після глибокого осмислення поставало перед читачем у художній формі. Олесь Гончар не просто переповідав реципієнтові, що його вразило, зацікавило, а співвідносив, узагальнював, конкретизовував, створював асоціативне тло, розвивав інформаційно. А для цього вводив у змістову структуру своїх творів реалії, семантичне поле яких було надзвичайно багатим на конотативні відомості, котрі не брали безпосередньої участі у формуванні горизонтального контексту, проте творили вертикаль – семантико-функціональну категорію, що акумулює у своїй структурі екстратекстову інформацію – культурологічну (національно-марковану (українську) та загальнокультурну (співвідносну зі світовою культурою)).

Продуктивним елементом генерування вертикальної площини романів, повістей, новел, оповідань Олесь Гончар є одиниці елітарної культури. Згадки про літературні твори, зразки живопису, наукові праці, покликання на відомих діячів мистецького життя, вчених в імпліцитній формі презентують у текстах митця великий обсяг інформації про ті елементи духовної культури, котрі визначали моральне і ціннісне наповнення дійсності, впливали на становлення ідеалів, окреслювали внутрішні межі справжнього, щирого, вірного, справедливого. На нашу думку, їх можна класифікувати за співвіднесеністю з певними семіотичними групами – мистецтвом, літературою, наукою. Зокрема, у ході аналізу змістової структури художніх творів Олесь Гончар ми зафіксували такі денотати елітарної культури, як:

Літературні реалії:

– видатні поети, прозаїки, драматурги: давньогрецькі митці *Гомер* (автор епічних поем “Іліада” та “Одіссея”), *Аристофан* (драматург), *Плутарх* (історик, філософ); іспанський майстер художнього слова *Мігель Сервантес*; австрійський письменник, глибокий психолог *Франц Кафка*; французький поет *Поль Елюар*.

– літературні твори, їх дійові особи: п’єси І. Котляревського “*Москаль чарівник*”, “*Наталка Полтавка*”; трагедія англійського драматурга Уільяма Шекспіра “*Король Лір*”; героїня давньоруського епосу “Слово о полку Ігоревім” *Ярославна*.

Мистецькі реалії:

– знані художники, скульптори, архітектори: італійські митці, представники Високого Відродження *Рафаель* і *Донатто Браманте*; російські художники *Андрій Рубльов* (засновник московської школи живопису), *Ілля Рєпін* (член Товариства передвижників); французький архітектор, один із основоположників раціоналізму, представник урбанізму *Шарль-Едуард Ле Корб’юзьє*;

– зразки живопису, скульптури, архітектури, назви мистецьких стилів: картини “*Запорожці*” І. Ю. Рєпіна та “*Мисливці на спочинку*” В. Г. Перова;

Джоконда (жінка, зображена на полотні Леонардо да Вінчі); статуя в Петродворці героя біблійної легенди *Самсона*; пам'ятки архітектури *Бранденбурзькі ворота* (брама епохи пізнього класицизму в Берліні), *Ейфелева башта* (сталева споруда, збудована за проектом інженера А. Г. Ейфеля у Парижі), *Парфенон* (храм богині Афін в Акрополі), *Софія* (собор періоду Київської Русі), *Десятинна церква* (перша кам'яна церква, споруджена за часів князювання Володимира), *Михайлівський Золотоверхий* (собор, зведений внуком Ярослава Мудрого князем Святополком), *собор Василя Блаженного* (святиня Москви), *Тадж-Махал* (індійський храм періоду Великих Монголів); *бароко* (стиль в архітектурі й мистецтві кінця XVI – середини XVIII ст., для якого характерна урочистість, пишна декоративність).

Музичні реалії:

– великі композитори, співаки, диригенти: український вокаліст і педагог, народний артист СРСР *С. Паторжинський*; німецькі автори класичних творів *Людвіг ван Бетховен* (піаніст, диригент), *Йоганн Себастьян Бах* (органіст).

Наукові реалії:

– визначні вчені: давньогрецькі науковці *Архімед* (відкрив основний закон гідростатики), *Геродот* (історик), *Діоген* (представник школи кініків), *Демокріт* (матеріаліст), *Сократ* (ідеаліст); нідерландський мислитель *Бенедикт Спіноза*; італійські філософи *Томмазо Кампанелла* (поет, політик, засновник комуністичної утопії), *Джордано Бруно* (письменник, звинувачений в єресі і спалений інквізицією); чеський науковець, видатний діяч Реформації *Ян Гус*; італійські астрономи *Джованні Скіапареллі* (досліджував Марс, Меркурій, Венеру), *Галілео Галілей* (фізик, механік, один із засновників природознавства); російські науковці *В. Докучаєв* (натураліст, опрацював основи генетичного ґрунтознавства), *П. Струве* (економіст, філософ, публіцист); український історик, археолог, етнограф, фольклорист *Д. І. Яворницький*.

З представлених груп найбільшу продуктивність виявляють наукові та мистецькі реалії, дещо рідше автор вводить літературні й музичні. Здебільшого

фіксуємо “вічні” елементи елітарної культури, котрі не мають ані темпоральних, ані локативних обмежень функціонування. Прізвища *Архімед, Сократ, Бруно, Бетховен, Гомер, Сервантес*, літературні твори чи пам’ятки мистецтва *“Король Лір”, Тадж-Махал, Ейфелева башта* належать світовій культурі, піднялися поза рамки національного, позбулися часової співвіднесеності, вони вічні. Проте натрапляємо у творах Олеся Гончара на одиниці елітарної культури, котрі мають темпоральну маркованість, зі сфери активного впливу на реципієнтів перейшли до пасивної, що зумовлено об’єктивним змінами, які відбулися в житті суспільства. Так, у трилогії “Прапороносці” фіксуємо чимало реалій, семантику котрих сучасний читач сприймає дещо обмежено, окремі предметно-логічні, але передусім емоційно-асоціативні відомості, закладені у їх внутрішній смисловій структурі, залишаються поза його увагою. Музичні твори *“Варшав’янка”* (гімн польських і російський революціонерів), *“Катюша”* (пісня композитора М. І. Блантера на слова М. В. Ісаковського), *“До тебе мне дойти нелегко”* (рядки з композиції “Землянка”, на слова російського поета О. О. Суркова) у роки революцій і другої світової війни були знаковими реаліями, що акумулювали особливе патріотичне звучання, проте з плином часу їх функціональне навантаження змінилося, зокрема вони вже не мають сильного емоційного впливу на нинішнього читача.

Продуктивними елементами елітарної культури, що беруть активну участь у формуванні вертикальної площини художньої спадщини Олеся Гончара, є елементи прецедентних текстів – загальновідомих творів, котрі виступають потужним джерелом знань і почуттів, репрезентують кращі зразки української та світової класики, мають особливий вплив на становлення особистості реципієнта, підвищують його інтелектуальний рівень [7, 29].

Письменник здебільшого вдається до семіотичного способу введення названих текстів у смислову структуру романів, повістей, новел – звернення до оригіналу дається натяком, відсиленням, ознакою: *новітні Язони* (алюзія до міфологічного героя Язона, проводиря аргонавтів); *з’явиться в костюмі*

амазонки (представниці войовничого народу, що складався лише з жінок); *Ноем асканівського ковчега* (біблійний праведник).

Найчастіше прецедентні елементи у творах Олеса Гончара зберігають змістову автономність, проте їх імпліцитно виражена семантика увиразнює, збагачує інформаційні рівні художнього цілого, надає їм особливого емоційного насичення, підкреслює значимість зображуваного, посилює підтекст, створює відповідний настрій. Всі ці конотативні характеристики необхідні для повноцінної перцепції матеріалу фактуального і концептуального рівнів, адже готують читача до розвитку подій, дозволяють інтуїтивно відчувати їх подальший перебіг чи стають відправним пунктом розвитку міркувань реципієнта щодо імовірних наслідків.

Вічні цінності, котрі не мають жодних локативних чи темпоральних обмежень, несуть у собі біблійні реалії: *Ілля на колісниці* (пророк, що викрешував на небі грим і блискавку); *Нойів ковчег* (збудований праведником Ноем корабель, на якому він, його сім'я, а також тварини врятувалися від всесвітнього потопу); *Йордан* (річка, де Іван Хреститель здійснив обряд хрещення над Ісусом Христом); *Авель* (молодший син Адама і Єви, вбитий рідним братом Каїном); *Содом і гоморра, Вавилонське стовпотворіння* (біблійні вислови, що означають хаос, безладдя, аморальність); *“Пісня пісень”* (збірник різночасових давньоєврейських ліричних композицій, об'єднаних в 17-ту книгу Біблії); *Магдалина* (Марія з міста Магдали, за євангельською легендою, зцілена Ісусом, який вигнав з жінки “сім бісів”).

Прецедентними елементами є номінації та цитати з стародавньої міфології, котрі письменник водить у змістову структуру своїх творів, аби компресовано, найчастіше у формі алюзії, надати символічного звучання сучасним реаліям, створити іронічний фон. Саме експресивне функціональне навантаження несуть такі міфологічні одиниці, як: *Олімп* (святина гора, місцеперебування богів на чолі з Зевсом); *Геркулес* (герой, який уособлював надзвичайну фізичну силу); *Лаокоон* (троянський жрець, задушений разом із

синами велетенськими зміями); *Титан* (божество, син Геї і Урана); *Прометей* (богоборець, котрий повернув людям вогонь).

Серед одиниць прецедентних текстів, що зафіксовані у творах Олеся Гончара, є цитати з класики світової та вітчизняної літератури: *Мой дядя самых честных правил* (перший рядок з поеми О. С. Пушкіна “Євгеній Онєгін”); *Чуден Днепр при тихой погоде* (слова з повісті М. В. Гоголя “Тарас Бульба”); *Людина – звучить гордо !* (неточна цитата із п’єси М. Горького “На дні”); *Розкинути мислю по древу* (вислів з героїчної поеми “Слово о полку Ігоревім”); *Будем, брате, з багряниць онучі дроти!* (слова з вірша Т. Г. Шевченка “Світе ясний! Світе тихий!”); *Я син народу, що вгору йде* (цитата з поезії І. Я. Франка “Декадент”); *Той мурує, той руйнує* (слова з поеми Т. Г. Шевченка “Сон”).

Як темпорально й локативно нейтральні, так і марковані одиниці елітарної культури у структурі романів, оповідань, новел, повістей Олеся Гончара мають потужне функціональне навантаження. Названі реалії є у певному розумінні „архівом” духовної спадщини українського народу, допомагають глибше пізнати світову культуру. Письменник не випадково впроваджує їх у фактуальну площину своїх творів, він селекціонує, відбирає ті, що мають, на його думку, виняткове значення, є ключовими, носять надособистісний характер, належать суспільству. Через такі номени, як *Гомер, Мігель Сервантес, “Наталка Полтавка”, Ярославна, Рафаель, Софія, Десятинна церква, Сократ* та ін. читач розпізнає загальні засади авторської картини світу – духовність, інтелект, відданість ідеалам і почуттям.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, Олесь Гончар вводить у змістову структуру своїх творів елементи елітарної вітчизняної та світової культури, які відігравали чи відіграють особливу роль у процесі етногенезу, формуванні різнобічного світогляду особистості. Реалії, котрі мали факультативний вплив на розвиток української нації зокрема, людства загалом, переважно виявляють низький рівень продуктивності, спорадично трапляються у текстах митця. Денотати книжкової культури, алюзивні номінації і цитати з прецедентних текстів, що організовують вертикаль літературної спадщини

письменника, не тільки фіксують певні аспекти духовного життя українців, реагують на зміни, які у ньому відбуваються, вони є генератором моральної пам'яті народу.

Важко оцінити масштабність культурологічного наповнення творів Олеся Гончара лишень крізь призму аналізу елементів елітарної культури, тому у подальшому бачиться необхідним більш глибоке вивчення одиниць народної та традиційно-професійної.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 174 с.
2. Гончар Олесь: творчість як доля / О. Т. Гончар. Твори в 12-ти томах. – К.: Наук. думка, 2001.
3. Гуменний М. Х. Проблема авторської позиції в романах Олеся Гончара / М. Х. Гуменний // Дивослово. – 1994. – №1. – С. 12 – 14.
4. Жулинський М. Олесь Гончар: творчість як доля / М. Жулинський // О. Т. Гончар. Твори в 12-ти томах. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1. – С. 5 – 34.
5. Погрібний А. Олесь Гончар: Нарис творчості / А. Погрібний. – К.: Дніпро, 1987. – 240 с.
6. Семенчук І. Р. Олесь Гончар – художник слова: Дослідження / І. Р. Семенчук. – К.: Дніпро, 1986. – 260 с.
7. Серажим К. Базові текстоутворюючі чинники / К. Серажим // Проблеми славістики. – Луцьк, 2000. – № 2. – С. 24 – 29.
8. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К.: Наук. думка, 1991. – 140 с.
9. Tolstoj N. Język a kultura (niektóre zagadnienia słowiańskiej etnolingwistyki) / N. Tolstoj // Etnolingwistyka / Pod redakcją J. Bartmińskiego. – Lublin, 1991. – Т.4. – С. 15 – 25.